

Inhoud

INLEIDING

Waarom dingen? 7

1 De dingenvloed 25

2 Verbonden 41

3 Smaak en stijl 55

4 Opruimen 79

5 Bewaren 95

6 Bakjes 111

7 Tijdcapsules 127

8 Kwijt 147

9 Stuk 169

10 Uitvindingen 187

11 Slimme dingen 203

12 De goede vorm 229

13 Het land 249

14 Slot 271

Dank 277

Literatuur en bronnen 279

Inleiding

Waarom dingen?

In de eerste klas van de lagere school zat ik naast een jongen wiens vader bij de Hoogovens werkte. Op een dag nam hij een flink stuk ijzer voor me mee, een schakel van een dikke ketting. Hij gaf het me onder de bank door, alsof het om iets ging wat verboden was. Ik nam het dankbaar in ontvangst en herinner me hoe dat ijzer zwaar in mijn rechterbroekzak hing, de hele weg naar huis.

Zware dingen hadden mijn belangstelling. Een stuk metaal, een tang, een hamer. Ik woog ze in mijn hand en voelde hoe ze aan me trokken. Het gewicht van die dingen leek me een teken van hun belang. Waar dat belang uit bestond, wist ik meestal niet, ik accepteerde de dingen zoals ze waren. Een flinke bout met een moer, afgedankte batterijen. Ik wilde ze graag hebben en liet ze door mijn handen glijden. Ik voelde ontzag, al kende ik dat woord nog niet. Die schroefdraad, dat glanzende oppervlak, die regelmaat die zo duidelijk maakte dat ik hier met iets van een hogere orde te maken had. Dit waren geen toevallige brokken materiaal, dit waren *dingen*, en ze hadden een bedoeling.

Later werd ik gegrepen door apparaten, en machines. Ik wilde weten hoe ze werkten en hoe meer ik erover te weten kwam, des te groter werd mijn bewondering voor al dat vernuft. Stel je voor, bedacht ik, hoe het zou zijn als er opeens geen radio's, auto's of vliegtuigen waren. En geen stoelen of huizen. Als we het zonder dingen zouden moeten stellen.

De mensen zouden meteen reddeloos verloren zijn. Ze zouden zich in een onleefbare oertijd bevinden. Ze zouden onmiddellijk met te veel zijn, en ze zouden niet weten hoe ze zich zouden moeten redden. Zonder dingen geen landbouw, geen industrie, geen beschaving. Geen mensheid zoals we die nu kennen.

Op een mooie dag ergens in de jaren negentig van de vorige eeuw beleefde ik mijn tweede dingenmoment. Ik wandelde door Parijs en liep langs het stadhuis, waar een tentoonstelling over de jaren vijftig te bezichtigen was: *C'était Paris dans les années 50*.

Ik ging naar binnen. In een paar zaaltjes werd met allerlei voorwerpen, filmpjes en foto's de geest van die tijd teruggeroepen. Tussen de jurkjes, de formicatafeltjes en de nylonkousen stond daar opeens een Hoover snelwasser, de voorloper van de wasmachine en een belangrijke stap in de mechanisering van de huishouding. Het was een vierkante kuip van ongeveer 75 cm hoog en 50 cm in het vierkant. Je legde de was in de glimmende ingewanden en goot er heet sop bij. Daarvoor moest je op het gasfornuis een grote pan water heet maken, de machine zelf kon geen water verwarmen.

Ik bleef een tijdje bij die Hoover staan. Lang geleden hadden we thuis net zo'n machine. En hoe langer ik keek, des te meer me te binnen schoot. Als je de schakelaar omzette, ging in de zijwand een soort schepsschroef draaien die het zeepsop en het wasgoed in hevige turbulentie bracht. De motor van de machine produceerde een hoog gezoem en het geribbelde aluminium deksel boven op de machine klepperde. De keuken veranderde snel in een wasserij, de ramen dropen van het vocht en overal rook je zeepsop. Na een halfuurtje draaien kon je de rubberslang aan de zijkant losmaken en het sop in een emmer of in een putje lozen. Op de bovenkant van de Hoover was een opklapbare wringer gemonteerd en daar haalde je het schone textiel doorheen; het wringwater droop terug in de kuip van de machine.

De geluiden en geuren die bij dat wassen hoorden waren weggeborgen in mijn hoofd. Ze zouden daar ook nooit meer uit zijn opgediept als die machine niet was verschenen. Ik zag mijn moeder weer, gebogen over de kuip, ik kon het hete sop bijna ruiken.

Het smetteloos witte emaille bracht de parmantigheid in herinnering waarmee die wasmachine haar intrede deed in ons gezin. De Hoover stond hier zoals hij bij ons de keuken domineerde: trots, en onwetend van het feit dat er daarna nieuwe machines zouden komen. Machines die alles automatisch zouden gaan doen en die de Hoover zouden degraderen tot een tussenstation.

Hier stond die machine nog als een glanzend monument voor het optimisme van de jaren vijftig. Als een voorbode van de welvaart die over ons zou komen.

Routine

Dingen kunnen een hele wereld oproepen. Ze maken deel uit van wat vaak onderschat wordt in ons leven: de routine. Juist alledaagse dingen zijn zo hecht verweven met tal van andere gebeurtenissen en handelingen, dat ze een sleutel kunnen zijn voor de reconstructie van dat leven. En wat voor het verleden geldt, gaat ook op voor het heden. Ook nu doen de dingen hun werk en zijn ze de attributen van het dagelijks leven. Later zal blijken dat ze een sleutelrol hebben gespeeld.

Er is wel iets met de dingen aan de hand. Hoe belangrijk en interessant ze ook zijn, het zijn er zo langzamerhand wel erg veel. Ik woon in een ruim rijtjeshuis, en sinds onze kinderen het huis uit zijn is er genoeg ruimte om al onze dingen op te bergen. Toch zijn de meeste kasten vol, puilen de laatjes uit en staan de boeken op sommige planken zo strak in het gelid dat je flink wat kracht moet zetten om er eentje tussenuit te trekken.

Hoeveel dingen heb ik? Het moeten er vele duizenden zijn, en het worden er elk jaar meer. Zo af en toe rijden we naar het milieudepot met iets waar we echt geen bestemming meer voor hebben. Soms, als we op het punt staan iets te kopen, zien we er toch maar vanaf. Het is wéér een ding, zeggen we dan.

We zijn geen uitzondering. Overal om je heen zien we vrienden en familie die worstelen met alle spullen waarvoor ze een bergplaats moeten vinden. En als je verder om je heen kijkt, kun je constateren dat de hoeveelheid dingen een steeds groter probleem aan het

worden is. De productie ervan is een belangrijke oorzaak van de opwarming van de atmosfeer en de verwerking van afgedankte spullen verloopt steeds moeizamer. Die maatschappelijke problemen hebben ertoe geleid dat dingen een prominente rol zijn gaan spelen in het zorgelijke debat over de toekomst van de aarde.

Dingen zijn belangrijk, ze zijn een bron van informatie en ze zijn een probleem aan het worden. Genoeg redenen voor een poging tot dingenonderzoek.

Als ik aan anderen vertel dat ik onderzoek doe naar dingen, worden me meestal twee vragen gesteld. De eerste: wélke dingen dan? Dat zijn er in mijn geval heel veel. Het gaat me om dingen die je kunt aanraken, om concrete objecten. Dus niet om dingen als de staat, de sport of het verenigingswezen. En ik beperk me tot dingen die door mensen zijn gemaakt: fietsen, laptops, straten en richtingborden.

Dan houden we nog heel veel dingen over, en heel wat zullen in dit boek de revue passeren: serviesgoed, stoelen, smartphones, sleutelbossen, En nog een stuk of honderd dingen. De Franse filosoof Roger-Pol Droit heeft eens geprobeerd uit te rekenen hoeveel door mensen gemaakte dingen er zijn. Stel, zegt hij, dat de rijke helft van de wereldbevolking gemiddeld 1000 dingen heeft en de arme helft 100. Dat komt neer op een gemiddelde van 550 dingen per aardbewoner. Maal zeven miljard, en dan kom je op bijna vierduizend miljard (vier biljoen) dingen. Het lijkt me een veel te lage schatting, maar het is in ieder geval een onvoorstelbaar aantal.

Dan de tweede vraag: moet je niet bij de mensen beginnen als je dingen wilt onderzoeken?

Daar is iets voor te zeggen. De omgang met dingen is typisch een onderwerp voor de wetenschappen waarin menselijk gedrag wordt bestudeerd. Voor de sociologie bijvoorbeeld. Sociologen bestuderen de problemen van het samenleven, mensen leven samen met dingen, dus als je de rol van dingen in de samenleving wilt onderzoeken kom je vanzelf bij die tak van wetenschap uit.

Vreemd genoeg zijn dingen in de sociologie zo goed als afwezig. Een 'sociologie van dingen' bestaat niet. Op universiteiten wordt

als inleiding in de sociologie vaak het boek *Samenlevingen* gebruikt. Het is gebaseerd op het principe van bindingen, afhankelijkheden tussen mensen. De samenstellers onderscheiden affectieve bindingen, economische, cognitieve en politieke bindingen – een heldere onderverdeling en een goed principe, want het zijn die onderlinge afhankelijkheden die de samenleving mogelijk maken. Maar in dit schema is weinig aandacht voor de bindingen en afhankelijkheden tussen mensen en dingen.

Terwijl die er volop zijn. Ik schrijf deze zinnen terwijl ik op een stoel zit, aan een bureau, met mijn laptop voor me. Buiten vriest het, maar binnen houdt de centrale verwarming de temperatuur op 20 graden. Zonder die dingen zouden deze zinnen er ook niet zijn en wat voor deze zinnen opgaat, geldt voor alles wat mensen voortbrengen. Zonder dingen gaat het niet.

Dingen verschijnen in de sociologie wel als statussymbool – auto's, boten, huizen. Maar het gaat dan om hun symbolische waarde, niet om die auto's of boten zelf. In de analyses van moderne technologische ontwikkelingen komen apparaten als telefoons, computers en robots veelvuldig voor. Ook hier gaat het zelden om die apparaten zelf. Meestal vervullen ze een nederige rol in de analyse van veel bredere onderwerpen: moderne communicatie, technologische ontwikkelingen, de informatiemaatschappij. En eenvoudige, triviale dingen – stoelen, tafels, cementmolens – worden geheel over het hoofd gezien.

Culturele antropologie is nauw verwant aan de sociologie, en in deze tak van wetenschap speelt de analyse van materiële cultuur een belangrijke rol. Meer dan sociologen hebben antropologen oog voor dingen. Maar ook in deze benadering gaat het om iets anders. De onderzoekers binnen deze richting beschouwen voorwerpen en kledingstukken meestal als symbolen, als een vorm van sociale expressie. Het gaat ze om de 'wereld achter de dingen', die ze op het spoor proberen te komen door te onderzoeken welke betekenissen aan die dingen worden gehecht. Dat is een benadering die haar verdiensten heeft, en in dit boek zal ik die weg zo nu en dan ook inslaan. Wat die dingen zélf doen, hoe dingen de relaties tussen mensen kunnen beïnvloeden – daarvoor is weinig belangstelling.

En de economie? Zeker, daar spelen dingen een belangrijke rol, en ik zal in dit boek dan ook van economische inzichten gebruikmaken. Toch geldt ook hier een soortgelijk probleem. Het gaat economen vooral om de markt, om het moment dat iets gekocht of verkocht wordt. Welke rol die dingen uiteindelijk in het dagelijks leven spelen heeft veel minder hun aandacht.

Die blinde vlek in de menswetenschappen zou je ‘antropocentrisme’ kunnen noemen: de opvatting dat mensen centraal moeten staan in de analyse van de samenleving. Heel erg vreemd is dat idee niet, het bestaansrecht van de sociale wetenschappen is nauw verbonden met het idee dat de samenleving van mensen iets is van een eigen soort, met zijn eigen ontwikkelingen. En dat alleen mensen daarom het onderwerp zijn.

Toch blijft het merkwaardig. Menselijk gedrag wordt in de sociale wetenschappen verduidelijkt en geanalyseerd aan de hand van allerlei begrippen, zoals sociale rollen, instituties, interacties, figuraties, culturen. Die begrippen vervullen belangrijke functies binnen die wetenschappen, maar ze bergen het gevaar in zich dat een belangrijk feit aan het zicht wordt onttrokken: dat de mensen die aan die abstracte begrippen inhoud geven, allemaal een lichaam hebben. Een lichaam zijn, zou je moeten zeggen. Met dat lichaam betreden ze de wereld en in al hun handelingen komen die lichamen voortdurend in aanraking met dingen. Dingen stellen grenzen aan hun acties, maar ze openen er ook mogelijkheden voor. Die mogelijkheden en beperkingen nemen met de industrialisering en automatisering alleen maar toe.

Daar komt nog iets bij. Het is waar, dingen zijn door mensen gemaakt en hebben een bedoeling die er door mensen in is gelegd. Maar vaak hebben ze gevolgen die niet voorzien of zelfs ongewenst zijn. Dingen zijn niet altijd de gewillige ontvangers van bedoelingen, ze zijn geen blanco doeken waarop je naar hartenlust je voorstelling kunt schilderen. Ze hebben ook hun eigen eigenschappen, hun materiële eigenaardigheden. Plastic tasje zijn ideaal om even een paar boodschappen in te vervoeren, maar dat het materiaal waarvan ze gemaakt zijn nog honderden jaren in het milieu kan voortleven, daar had niemand van tevoren aan gedacht.

In dingen zit vaak iets onverwachts, iets wat je niet kunt herleiden tot menselijke bedoelingen. Dat is een extra reden om dingen te onderzoeken.

Bizar idee

Als je de samenleving wilt begrijpen kun je niet om de dingen heen. Je vindt ze overal op je pad. Je kunt het ook anders formuleren: als je de rol van dingen onderzoekt, kom je veel over mensen te weten.

De Franse antropoloog en filosoof Bruno Latour heeft in een reeks van boeken en artikelen de antropocentrische benadering van de samenleving fel bestreden. Alleen als je afscheid neemt van ‘het bizarre idee dat de maatschappij volledig uit menselijke relaties bestaat’, schrijft hij, kun je hopen dat je de samenleving begrijpt. Volgens Latour zien de beoefenaren van de sociale wetenschappen voortdurend over het hoofd dat de samenleving niet alleen uit mensen bestaat. En dat leidt ertoe dat hun verklarende theorieën tekortschieten. Ze missen iets, zegt Latour, iets wat verklaart waarom de samenleving überhaupt kan bestaan. Sociologen kampen, net als theoretisch natuurkundigen, met ‘ontbrekende massa’. Maar terwijl de zoektocht van de natuurkundigen naar donkere materie voorlopig nog tot weinig succes leidt, is de opgave voor de menswetenschappen een stuk eenvoudiger. Voor een meer evenwichtige sociale wetenschap ‘hoeven we alleen maar af te zien van onze exclusieve aandacht voor mensen, en ook naar niet-mensen te kijken.’

In zijn onderzoek wemelt het van de wetenschappelijke instrumenten, microben, tekeningen en bestanden. Ook dagelijkse dingen als deurdrangers, verkeersdrempels en sleutels dicht hij ‘agency’ toe, het vermogen iets te ‘doen’ in de omgeving waarin ze functioneren. Voor de studie en de analyse van die omgevingen heeft hij de *Actor Network Theory* (ANT) ontwikkeld. Het is eigenlijk geen theorie, maar vooral een methode, die er voortdurend aan herinnert dat we leven in netwerken waarin dingen met elkaar en met mensen zijn verbonden.

Latour geeft een simpel voorbeeld: de sleutelhanger die je in Franse hotels vaak krijgt. De sleutel van je kamer zit daar vast aan

een sleutelring waaraan ook een flinke klomp metaal hangt. Dat is omdat de hoteliers willen voorkomen dat hun gasten de sleutel meenemen en hem dan verliezen. Want wat de hoteliers ook probeerden: vriendelijke verzoeken, ophangen van bordjes – het hielp allemaal niet. Maar nu is dat verzoek ‘vertaald’ en ‘verplaatst’, *getransleerd*, zegt Latour, naar een klomp ijzer, en dat werkt wel, want de gasten hebben geen zin met zo’n obstakel rond te lopen. Het is niet zo dat die ijzeren klomp zélf iets doet, dat zou een te primitieve opvatting van het agency-begrip zijn. De klomp doet zijn invloed gelden in het netwerk waarin hij samen met de hotelier en zijn gasten is opgenomen.

Latour is een origineel denker, en zijn benadering heeft de verdienste dat je oog krijgt voor de belangrijke rol die dingen spelen. En mocht je daar toch nog aan twifelen, dan heeft Latour een prikkelend argument: denk de dingen maar eens weg, en kijk wat er dan van de samenleving overblijft.

Veel van zijn begrippen zijn bruikbaar en vele onderzoekers hebben er hun voordeel mee gedaan. Latour is ook een tikje extreem en ik twijfel aan zijn voorspelling dat de sociale wetenschappen een reuzensprong zouden maken als de dingen echt serieus zouden worden genomen. Een sprongetje, dat lijkt me al heel wat.

Archeologen

De interessantste ideeën over de rol van dingen vond ik bij twee archeologen: de Brit Ian Hodder en de Noor Bjørnar Olsen. De archeologie is bij uitstek de wetenschap die zich richt op de rol van dingen in de samenleving. Vaak staan ze voor de opgave aan de hand van een paar gevonden scherven een beeld te geven van een samenleving. Dat ze dat zo nu en dan goed lukt, berust op het feit dat dingen een cruciale rol spelen.

Olsen blijft het dichtst bij Latour. In zijn boek *In Defense of Things* (2010) trekt ook hij ten strijde tegen de antropocentrische benadering. De dingen zijn zo vanzelfsprekend, zegt hij, dat ze vaak vergeten worden. Maar als er nu één historische trend is, dan is het dat dingen juist steeds belangrijker worden. ‘Steeds meer taken zijn aan niet-menselijke actoren uitbesteed, en meer en meer acties wor-

den bemiddeld door dingen.' Het lijkt me een onweerlegbare uitspraak. In een theorie over de samenleving kunnen dingen daarom niet worden gemist.

Olsen geeft een sprekend voorbeeld: de natiestaat. De Amerikaanse politicoloog Benedict Anderson is beroemd geworden door voor de natiestaat de term *imagined community* te gebruiken, een gemeenschap die alleen in de verbeelding bestaat, omdat de leden elkaar niet persoonlijk kennen. Maar, zegt Olsen, de natiestaat is veel minder 'poreus en luchtig' dan die term impliceert. Zij is niet denkbaar zonder het 'harde werk van talrijke niet-menselijke agenten: drukpersen, kranten, telefoonnetten, wegen, schepen, geologisch onderzoek, postkantoren, musea, postzegels, grenspalen, douaneposten, et cetera.' En wapens, had Olsen er nog aan toe kunnen voegen.

Dingen geven stabiliteit, zegt Olsen. '*Things make history slow*'. We worden niet elke dag wakker in een wereld die compleet nieuw is, de dingen die ons omringen zijn er gewoon nog. De wekker, het bed, de badkamer, de keuken, de fiets, het fietspad naar kantoor, het bureau daar en de la met potloden en een nietmachine. En terwijl sociologen en antropologen erop zullen wijzen dat ze heus wel weten dat de mensen niet elke dag opnieuw hoeven te beginnen, dat ze kunnen voortborduren op taal, relaties, gewoontes, kortom op *cultuur*, betoogt Olsen dat dat allemaal niet mogelijk zou zijn zonder huizen, straten, kabels en telefoons.

Zijn Britse collega Ian Hodder gaat een stap verder. Hij heeft een complete theorie ontwikkeld over de rol van dingen en hun betekenis voor de ontwikkeling van de mensheid. Sleutelbegrip bij hem is *entanglement*, verstrengeling. Mensen en dingen zijn in de loop van de geschiedenis steeds afhankelijker van elkaar geworden en dat leidt tot een toenemende en onontwarbare verstrengeling. Op die afhankelijkheden en die verstrengelingen kom ik nog uitgebreid terug.

Heidegger

Wie over dingen schrijft en nadenkt, komt vroeg of laat ook de Duitse filosoof Martin Heidegger tegen. Hij heeft een paar even